

A sebesült Görgei.

Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. 2010. december 2 – 2011. október 3.

The wounded Görgei.

Temporary exhibition. Semmelweis Medical History Museum. 2010th Dec. 2 - 2011. October 3

Varga Benedek

vargabenedek@semmelweis.museum.hu

Initially submitted Apryl 20, 2011; accepted for publication May 5, 2011

Abstract:

In respect of the history exhibition, let alone that of interpreting medical history, it is always tough to find the balance between a scholarly meaningful exposition and one that could be comprehensible to the general public. As medical history museums have changed their attitude over the last decades in order to call the attention of the widest possible, and indeed laic public the main task in selecting the themes became of utmost importance.

The new temporary exhibition of the Semmelweis Museum, Library and Archives of the History of Medicine (Budapest) combines the presentation of the renewal of surgery in the mid-, and late 19th century, and the events of the Hungarian revolution in 1848-49 through the serious head injury of General Artur Görgei, its commander in chief, a main figure of Hungarian patriotic narratives.

The exhibition therefore addresses the questions of the Hungarian historical memory about the founding of the modern, civic ethos, as well as emphasises the importance of medical development, or simply medical treatments in forming political or military events.

The exhibition on the other hand displays new concepts of museum presentation: the complete space of the exhibition area was regarded as a visual unity to support or strengthen the dramatical characteristics of the story, the coldness of surgical equipment confronts with the upheavals of the battle, and fragility of human body against the harshness of weapons. Audio tapes with additional information about the documents are widely used, and even a video/audio installation appears which summarizes the focal points of the story: medical, military, and historical remembrance alike.

Kulcsszavak: 19. század sebészettörténete, 1848-49-es forradalom és szabadságharc, Görgei/Görgey Artúr, Markusovszky Lajos, történeti kiállítás
orvostörténeti kiállítás

Keywords: medical history history of 19th century surgery history of the 1848-49 Hungarian revolution Artúr Görgei/Görgey Lajos Markusovszky history exhibitions medical history exhibitions

Orvostörténeti kiállításról lévén szó, mindez egyúttal a 19. század közepére jellemző orvosi tudás bemutatásával jár együtt. Közelebbről a modern aneszteziológia, az antiszeptikus vagy azeptikus műtétvezetés, és különösen az antibiotikumok *előtti* korszak korlátozott orvosi-sebészeti lehetőségein keresztül mutatja be a látogatóknak, nemcsak a sérült állapotának súlyosságát, hanem érzékelteti a korabeli medicina korlátait is. A látogatók elé tárjuk a forradalom magyar sebészetének eszközeit és felszereléseit, a 19. század első felének hadisebészeti gyakorlatát, valamint a műtét levezetésében és későbbi kezelésben szerepet játszott orvos-sebészek alakját és munkáját. A látogató megismeri a Görgeit először kezelő orvosok (Mihálkovich Viktor és Orzovenszky Károly) mellett a forradalomban fontos szerepet játszott orvosok, a későbbi polgári átalakulásban is kulcsszerepet betöltő Lumniczky Sándor, Balassa József és Markusovszky Lajos alakját is.

A magyar orvostársadalom megújulása és 1867 után, a modern, polgári Magyarország egészségügyi rendszerének és a 20. századra kiváló nemzetközi hírnévre szert tevő magyar medikus képzés és orvostudomány megteremtése nem képzelhető el a forradalom során megjelent korszerű egészségügyi koncepciók nélkül, és azok nélkül a történeti alakok nélkül, akik ennek a folyamatnak vezéregyéniségei voltak. A 19. századi magyar egészségügyi átalakulás egyértelmű sikertörténet, s a tárlat a forradalom katonai egészségügye kapcsán erre a folyamatra is felhívja a figyelmet.

A kiállítás hozzájárul Görgei alakjának és szerepének tisztázásához a magyar történeti köztudatban, ugyanakkor felhívja a figyelmet a katona-egészségügynek és a katonaorvoslásnak a háborúk menetét alapvetően befolyásoló szerepére.

Történeti kiállítások rendezése

Az orvostörténeti kiállítások rendezésének örök nehézsége már a témaválasztásban jelentkezik. Hogyan lehet olyan tudományos mondanivalót választani, amely a laikus, az orvostudományokban, illetve történetükben tökéletesen járatlan közönség (azaz az átlaglátogatók 95%-a) érdeklődését felkelti, amelyet megért, sőt követhetőnek és szórakoztatónak talál? S hogyan lehet a kiállítások témáját úgy kijelölni, hogy az ugyanakkor a különböző szakmai csoportok (orvosok, gyógyszerészek, muzeológusok, történészek, művészettörténészek, antropológusok, etológusok, vagy éppen tanárok) számára is új és fontos mondanivalót közöljön?

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár (SOM) időszakai kiállításai az elmúlt években egyre nagyobb érdeklődésre tartanak számot, a látogatószám folyamatosan nő. A SOM több kiállítását sorra hívják meg a vidéki és közel-külföldi városok múzeumai, és természetesen a sajtó érdeklődése is egyre szélesebb hullámokat vet.

A SOM munkatársai az elmúlt évek során apránként egy új szempontrendszert alakítottak ki az időszakai kiállítások rendezésére. Az új szempontrendszer kialakítását nemcsak a fentiek indokolták, hanem az is, hogy a kiállítások (a többi történeti tárgyú tárlathoz hasonlóan) elsősorban nem kvalitásos esztétikai műalkotásokat tárnak a látogatók elé. Mondanivalójuk pedig nem feltétlen része az általánosan vett hazai, vagy nemzetközi történeti emlékezetnek. A kiállításoknak ezért az érdeklődés felkeltése és a mondanivaló átadása tekintetében új

eszközökkel, új módszertani fogásokkal kell élniük, és oly módon kell kivételes élményben részesíteniük a látogatókat, amely mondanivalójuk és az egybegyűjtött anyag egyediségére, megismételhetetlenségére, más szempontból pedig a tárlat egészének a lehető legigényesebb vizuális megformálására támaszkodik.

- A kiállításoknak az általános tudománytörténeti, történeti mondanivalón *túlmenően* konkrét és világos történettel kell rendelkezniük, amelyre felfűzve interpretálható maga az általános mondanivaló, és amelynek erős relevanciája van a mai magyar és külföldi közönség számára.
- A kiállításoknak reflektálnia kell a különböző korok különböző interpretációira és önreflexióira, hogy így érzékeltessék a történetiség folyamatos retrospektív alakulását, a mai tudományos mondanivaló egyediségét és összetettségét.
- Mivel a tárgyak zöme önmagában nem feltétlenül nyújt esztétikai élményt, ezért a tárlatnak, mint iparművészeti műalkotásnak önmagában kell megismételhetetlen esztétikai élményben részesíteni a látogatót.
- Mivel gyakran olyan régi használati tárgyakkal dolgozunk, amelyeket funkcionális és gazdaságossági szempontok alapján terveztek/készítettek, ezért a közvetlen műtárgykörnyezetnek (tárlók és megvilágítás) kell olyan környezet teremteni a látogató számára, amely jelzi, hogy múzeumi környezetbe emelt műtárgyat szemlél.
- A megvilágítás – a műtárgyvédelmi szempontok maximális respektálásával – általában önálló technikai eszközként jelenik meg, s így elősegíti a mondanivaló súlypontosítását.
- Törekedni kell képi, mozgóképi és hangmédiák alkalmazására a kiállítás üzenetének átadásában.

Kiállításaink népszerűsége a látogatók körében, és az érdeklődés, amely tárlataink iránt megmutatkozik a múzeumi, a történész, az orvos szakma, valamint a sajtó részéről (ideértve a kvalitásos sajtót és a bulvárt egyaránt) arra utal, hogy a sajátos, összetett és több elemében hagyománybontó szempontrendszer kialakítása indokolt volt. A SOM az utóbbi években olyan kiállításokat rendezett, amelyek bármelyik kulturálisan gazdag nagyvárosban megállnák a helyüket.

Témaválasztás

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum legutóbbi időszaki kiállítása „A sebesült Görgei” a fenti megfontolások jegyében készült el. A témaválasztást az indokolta, hogy olyan témát találjunk, amely összpontosítottan tudja bemutatni a 19. század derekának, második felének a sebészetben, sőt általánosan az orvostudományban végbement fordulópontját a fájdalomcsillapítás, az antiszeptikus és a vérzéscsillapítás terén, de ugyanakkor a magyar közönség közül bárki érdeklődését felkeltheti. Célunk volt, hogy a magyar közönség számára egy összességében ismert eseménysort egészítsünk ki orvostörténeti nézőponttal, azaz hogy a magyar történeti köztudat egyik eleménél – a 48-as forradalom emlékezetében – beemeljük a medicina történetének sajátos és eminens nézőpontját. Összekapcsolást végeztünk tehát, olyan képzettársítást, amely egyszerre szól nemzeti történeti narratívákról, azok időben változó megfogalmazásairól, és szól tudománytörténetről: az orvosi elmélet és a praxis történetéről.

Görgei Artúr 1849. júliusi fejsérülésének esete a történeti szakirodalomban – ahogy a kortársak számára is – jól ismert volt, még ha a mai történeti köztudatba nem is került be. Érdeemes éppen ezért az eseményeket röviden felidézni, hogy magát az esetet és annak politikai, történeti következményeit – kiállításunk üzeneteit – pontosabban megérthessük.

A sebesülés

Köztudott, hogy 1849 tavaszán az oroszok hadba lépésével Magyarország helyzete reménytelenné vált. Nagy-Britannia és Franciaország – közvéleményük és sajtójuk minden, magyarok melletti szimpátiája ellenére – a Habsburg Birodalom létét alapvetőnek tartotta Európa stabilitása szempontjából. Poroszország az 1848-as forradalmi válság és a német képviselői rendszer frankfurti megteremtésének veszélye miatt bizalmatlanul szemlélt minden parlamentáris rendszert. 35 évvel a közel negyedszázadig tartó francia háborúk és az 1848-as francia, olasz és német forradalmi hullám után a nagyhatalmak nem akartak semmilyen precedenst látni az európai egyensúly megváltozására. A magyar forradalom sorsa megpecsételődött. Három kérdés maradt csak nyitva: mikor, hol és hogyan?

1849. június végén Görgei Artúr tábornok csapatai, Klapka hadtesteivel együtt, Komárom erődjében állomásoztak. Az osztrák főszereg Haynau vezetésével a Duna mentén haladt Komárom felé, előőrsei már elérték Komáromot. Az orosz intervenciós hadsereg Paszkievics tábornok irányítása alatt átlépte a Kárpátok hágóit, és a Felvidékről délnek indult. Kossuth és a forradalom politikai vezérkara Pestről Szeged és Arad térségébe akart költözni. Kossuth futárai naponta követelték Görgeitől, hogy csapataival vonuljon le a Tisza-Maros szögéhez, hogy ott egyesülve Vetter Antal (majd Henryk Dembinski) dél-magyarországi és esetlegesen Bem erdélyi seregeivel mérjen csapást az egyesült osztrák-orosz hadseregekre. Görgei a tervet öngyilkosságnak tartotta, hiszen az egyesülendő magyar seregek is csak harmadát tették volna ki az ellenség összevont csapatainak. Kossuth nem támogatta. Közben július 2-án Haynau csapatai megtámadták a komáromi sánctábornot. A július második csata a hadtörténet jelen állása szerint nem volt előre eltervezett, az osztrák-orosz alakulatok próbaszerencse alapon támadták a magyarok erődítéseit, s eleinte sikerrel is jártak. Görgei és Klapka azonban elszánt volt: a támadást visszaverték, majd késő délután Görgei több század huszár élén megrohamozta az osztrák állásokat.

Ekkor szenvedett fejsérülést. Egy felette felrobbanó gránát szilánkjára 12-15 cm hosszan felszakította koponyaacsontját. A felnyílt koponyaúrben látható lett az agyburok, s a rátapadó éles csontszilánkok. Egy-két milliméteren múlt, hogy agya nem sérült meg. A sérült hamarosan elvesztette eszméletét. Az erődbe szállították, megműtötték és sebét ellátták.

A sebesülést követő 4. napon Görgei részt vett a komáromi haditanács ülésén. Az ülésen Klapka a seregek egy részének elvonulása mellett érvelt, s közölte, hogy magára vállalja a komáromi erőd védelmét. Az ülést követően Görgei ismét elvesztette eszméletét. A sebesülést követő 9. napon Görgei tábornok három hadtesttel, mintegy 25.000 honvéddel elindult Komáromból Arad felé a nyugatról előretörő osztrák és az északról támadó orosz csapatok között, a Duna bal partján vonulva. A sebesülést követő 13. napon bevette Vácot, kiverve onnan az orosz előőrsöket. Ezen a napon huszonnégy órát ült nyeregben. Sebe ismét gennyesedésnek indult, s a sérülést újra fel kellett tární. A beavatkozást Markusovszky Lajos doktor végezte el. A sebesülést követő 15. napon visszaverte az orosz főerők támadását, és az oroszokat kikerülve - és maga után vonva - előbb ért a kelet-magyarországi Miskolcra, mint az őt üldöző orosz sereg. A hadtörténeti kutatások szerint ezeket a hadmozdulatait évtizedekig

tanították az orosz katonai akadémiákon. A sebesülést követő 26. napon indult el Miskolc térségéből - az orosz hadsereg teljes arcvonalát ezúttal keletről nyugatra megkerülve - délnek.

Augusztus 9-én, Temesvárnál az osztrák csapatok megsemmisítették azt a hadsereget, amelyikkel Görgeinek egyesülnie kellett volna, s amelynek mindössze Szeged térségéből kellett volna Aradra érnie. Görgei aznap este, a sérülését követő 39. napon ért Aradra. Másnap találkozott Kossuthal. Ekkor még egyikük sem volt tisztában a temesvári csata kimenetelével. Pár óra múlva kaptak biztos híreket a másik hadsereg sorsáról. Másnap, augusztus 11-én, este nyolc órától Kossuth Görgeit diktátornak nevezte ki, és ő maga a török határ felé menekült. Görgei aznap este haditanácsot tartott, amely a reménytelen helyzetben – a megmaradt három hadtestnek - az oroszok előtti kapitulációja mellett döntött. Augusztus 13-án, délután öt órakor Görgei – a sebesülését követő 42. napon – Világosnál letette a fegyvert. A forradalom – úgy tűnt – elbukott. 1867-ben az osztrák császár visszatért az alkotmányos rendszerhez. I. Ferenc József néven magyar királlyá koronázták. Bár az új rendszert számos kompromisszum és növekvő feszültségek terhelték, mégis közel ötven évig tartó virágzás indult meg.

A fegyverletétel után Görgei (felesége és Markusovszky Lajos kíséretében) Klagenfurtba került száműzetésbe. Görgei, családjával 1867-ben tért vissza Magyarországra és telepedett le Visegrádon. Világos után még 67 évet élt visszavonultan. 1916. május 21-én halt meg Budapesten.

Eddig a köztörténeti összefoglaló. A sérülés, mint minden nyílt koponyasérülés önmagában véve elborzasztó. A sebesülés súlyát jelzi, hogy mindezt a hadsereg fővezére szenvedte el, aki egyúttal bámulatos vezetői erényeket csillantott fel. A látogató számára viszont az eset súlyának megértése az orvostörténeti kontextussal válik teljessé.

Az orvostörténeti mondanivaló

Mint tudjuk, a modern nyugati medicina, amelynek forradalma a többi természettudományéhoz hasonlóan a 16. században vette kezdetét, a 19. század derekára egyre pontosabb ismeretekkel rendelkezett az emberi test felépítéséről, működéséről, és a betegségek kialakulásáról. A sebészeti diagnózis és terápia gyakorlata azonban lényegében nem sokat változott.

A sebészet történetében a század második fele három területen hozott alapvető változást: a vérzéscsillapítás és a fájdalomcsillapítás fejlődése, valamint a fertőzés hatékony megelőzése összetettebb és korábban veszélyesnek tartott műtétek elvégzését tette lehetővé.

A vérzéscsillapítás területén a fejlődés lassú folyamata a 16. században Ambroïse Paré tevékenységével indult meg. Paré felhagyott az égetővasak alkalmazásával a sebek felületi kezelésénél és a mélyebben fekvő véredények összeégetése esetében egyaránt. A kauterizáció nemcsak fájdalmas volt, hanem hatására a seb is lassabban gyógyult, ráadásul az összeégetett erek sem voltak tartósak. A Paré által kifejlesztett *ligatúrák*, azaz az erek aprólékos elvarrásai sokkal hatékonyabbnak bizonyultak. Mivel azonban az orvostudomány a fertőzések okáról, és a fertőzések elleni védekezésről a 19. század dereka előtt nem sokat tudott, a ligatúrák alkalmazása újabb veszélyeket rejtett. A Paré által bevezetett másik újítás, a nyomókötés, viszont igen hatékonynak mutatkozott, különösen a csonkolások esetében. A műtétek során fellépő vérveszteség pótlására csak a 20. századi vértranszfúzió hozott megoldást, ám ehhez többek között a vércsoportok létének felismerésére is szükség volt. A 19. század végéig a sebész sikeressége tehát még elsősorban gyorsaságában rejlett.

Fájdalomcsillapításra – a korábbi, kevésbé hatékony alkohol, enyhe növényi mérgek és opiátok felváltására – 1846-ben alkalmaztak először étergázt, egy fogműtét során az amerikai Bostonban. Az éternarkózisban végzett beavatkozás híre gyorsan terjedt: Magyarországon először Balassa János végzett 1847-ben műtétet étergáz alkalmazásával. Az 1848-as magyar honvédsereg egészségügyi szolgálatának egyik fontos vívmánya volt, hogy Balassa János, Kovács Sebestyén Endre és Lumniczer Sándor javaslatára minden honvéd ezredorvost felszereltek éternarkotizáló készülékkel.

Az étergáz veszélyesen gyúlékony anyag, és gyakran erős hányással is járt, ezért hamarosan kloroformmal váltották fel. 1847-ben Londonban már próbát tettek a kloroformmal, azonban ennél az anyagnál sokkal precízebb dózisokat kell alkalmazni, ellenkező esetben a kloroformos narkotizáció könnyen a beteg halálához vezet. A dózisok meghatározásához aprólékos és pontos kísérletek sorára volt szükség, s ezek alapján az 1870-es évektől lehetett csupán biztonsággal és hatékonyan alkalmazni.

A bomló, rothadó anyagok, testek fertőző mivoltáról már a 16. századi padovai orvos Girolamo Fracastoro értekezett. 1847-1848 között azonban Semmelweis Ignác figyelte fel először arra, hogy a sebész, vagy a szülészorvos keze önmagában is komoly veszélyforrás jelenthet. Bécsben, majd Pesten ő vezette be a kezek alapos fertőtlenítését a fertőzések megakadályozására. Az európai orvostudomány bakteriológiai forradalma, azaz a baktériumok/mikroorganizmusok kiterjedt vizsgálata azonban csak Louis Pasteur 1860-as évekbeli bakteriológiai kutatásaival indult meg, amelyek igazolták, hogy a mikroorganizmusok rothadási folyamatokat képesek generálni, azaz gyulladással fertőzést kelthetnek a szervezetben. Robert Koch vizsgálatainak eredményei pedig (amelyek a lépfene terjedését vizsgálták) csak az 1870-es évektől jelentek meg. A skót orvos, Joseph Lister vezette be az 1860-as évek derekán a műtő és a sebészeti eszközök karbonsavas fertőtlenítését, amely kiegészülve a Semmelweis által propagált kézfertőtlenítéssel immár hatékony védelmet jelentett a fertőzések elkerülésére, s lehetőséget egyre bonyolultabb műtétek végrehajtására.

Az 1848-1849-es magyar forradalom idején alapos bakteriológiai tudás híján, az aszeptikus, vagy antiszeptikus műtétvezetés lehetősége még nem létezett. Bár Görgei orvosa, Markusovszky Lajos 1846-47 között hosszabb időt töltött el Bécsben barátjánál, Semmelweis Ignácnál, aki éppen akkor kezdte bevezetni korszakos újítását az oldott klórmésszel történő műtét és kezelés előtti bemosakodást. Markusovszky tehát a lehető legjobb tudással rendelkezhetett a fertőzések etiológiájának és megelőzésének első, korai lépéseiről. Nem lehet ezért kizárni, de írásos források birtokában bizonyítani sem, hogy Markusovszky a korszak általános tudásához képest modernebb eljárásokkal élt a fertőzés megakadályozására.

A fejszűket ekkoriban is még évezredek tapasztalatokon nyugvó hagyomány szerint kezelték. A fejszűellátás az őskortól kezdve foglalkoztatta az emberiséget. A vadászatok, harcok alkalmával a fej, a koponya gyakran szenvedett súlyos sérüléseket. A hippokratészi hagyomány is részletesen kitért a koponyasérülések kezelésére, de hogy mindez nemcsak a görög-római szövegekben volt jelen, jelzi, hogy a koponyalékelés az eurázsiai nomád népek körében is széles körben ismert volt, sőt a dél-amerikai magas kultúrákban is alkalmazták.

Míg azonban a görög orvostudomány a gennyesedést a gyógyulás helyes velejárójának tartotta, a 12. századtól megjelenő, arab eredetű új sebészeti irányzat, amelynek egyik első

európai képviselője Theodorico da Lucca volt, a gennyesedés elkerülésére törekedett. A koponyasérüléseknél ezért a seb gondos kitisztítását, az agytörmelések feltétlen eltávolítását szorgalmazta, és a fejseb mielőbbi bevarrását, azaz az elsődleges sebzárást, a sebszélek összevarrását javasolta. A gennyesedést a levegő és a nyitott seb érintkezéséből eredeztette és ezért szakított a hippokratészi gyakorlattal, amely szerint a koponyasérülést nyitottan kell kezelni. A két irányzat vitája a 19. század derekán is tartott még, és Görgői sérülésének kezelésében is komoly szerepet játszott.

A gennyesedés elkerülése, a kiterjedtebb töréseknél azonnali koponyaműtétek elvégzése, a későbbi évszázadokban a montpellier-i sebészeti iskola reprezentánsainak (Henri de Mondeville és Guy de Chauliac) tanításaiban is megmaradt és hatott a 16. századi sebészeti gyakorlatra is.

Az újabb széles körű vita a 16. századtól a trepanáció, koponyalékelés körül forgott. Az egyik álláspont szerint, csak a nyitott koponyasebbe nyomódott, beékelődött és másképpen hozzáférhetetlen csontdarabok kiemelése érdekében érdemes lékelést végezni. A másik nézet ezzel szemben minden olyan súlyosabb koponyasérülés esetén lékelést szorgalmazott, amely a koponyacsont benyomódásával járt, arra hivatkozva, hogy a csont belső lemezei a külső csontburok benyomódásával eltörhetnek, és az agyhártyára tapadva, vagy az agyba ékelődve gennyesedést és gyulladást okozhatnak.

A 17. századtól széles körben elterjednek a változatos formájú fűrőfejekkel ellátott, különböző technikai megoldású koponyafűrő-készletek. A fertőzések mechanizmusáról való pontos tudás hiányában azonban koponyalékelések esetén a halálozási arány ijesztően magas maradt.

A 19. században Közép-Európában általánosan használt sebészeti tankönyv, M. J. Chelius munkája – amelyből kiállításunk hanganyagában bőséggel idézünk – részletesen ismerteti a koponyasérülések ellátásánál a különböző műtéti és kötözési fogásokat. Chelius a súlyos gennyesedés elkerülését tartja központi kérdésnek, hiszen (a korabeli magyar fordításban használt kifejezéssel) az *agylob*, azaz az agyhártyagyulladás csak így kerülhető el biztosan. Chelius könnyed, laza kötést javasol és a seb rendszeres tisztítását.

Görgei kezelésében (a két első törzsorvos – Orzovenszky Károly és Mihalik Viktor – gyors műtéte után) Lumniczer Sándor beavatkozását követően Markusovszky Lajos szorosán követte Chelius előírásait. A tizennégy napos seb ismételt feltárását Vácott az újabb gennyesedés indokolta. A seb bevarrását a hadieseményekből, a menetekből, csatákból és táborozásokból adódó fertőzésveszély indokolta.

Nincs írásos adatunk Görgei felépülésének teljes menetéről, az viszont magáért beszél, hogy Markusovszky Lajos antibiotikumos kezelés, fájdalomcsillapítás és modern antiszeptikus tudás nélkül is sikeresen kezelni tudta betegét. Görgei Artúr fizikumára jellemző volt, hogy a sérülésből viszonylag gyorsan felépült, és akaraterejét bizonyítja, hogy sérülése ellenére képes volt hadvezéri feladatait minden nehézség ellenére ellátni.

A látogatók így egy komplex képet kapnak arról, hogy mit jelentett a 19. század derekán egy ilyen sérülés elszenvedése, milyen lehetőségei nyíltak a kezelésnek, és hogy milyen kevésen múlt, hogy a forradalom története még 1849 júliusában nem vett teljesen más fordulatot.

A kiállítás megformálása

A kiállított anyag tematikailag két fő csoportra bomlik. Egyfelől a Görgei személyével, 1848-49 hadtörténetével kapcsolatos tárgyakra és dokumentumokra, másfelől viszont a 19. század derekának sebészetére, és különösen koponyasebészetének műszereire, eszközeire és legfontosabb könyveire. (A kiállított fontosabb tárgyak listáját az írás végén találja.) A megrendezés számára az a nagyszerű lehetőség kínálkozott ezzel, hogy a 19. századi, egyébként gyakran komoly esztétikai és formatervezési igényekkel megtervezett sebészeti eszközöket olyan környezetben helyezzük el, amelyet a korszak kvalitásos műalkotásai tesznek emelkedetté.

A vizuális arculat kialakításának fő szempontja volt ugyanakkor a forradalom, és a 19. század derekára/végére jellemző karakteres színek, anyagok és formák kreatív felhasználása. Fontos volt persze, hogy érzékeltesük, hogy a kiállítás *mai* interpretáció, azaz a megalkotott grafikai, vagy formai elemek, illetve a színek ne legyenek teljesen azonosak az eredeti dokumentumok és műtárgyak világával. A vizuális arculatnak, mint a bevezetőben említettem, ugyanakkor a téma drámaiságát kellett érzékeltetnie, s így a forradalom másfél éves forogtatásának el kellett válnia Görgei békés, civil életének 96 esztendejétől. Továbbá mivel a kiállítás minden

korosztályt megszólított: a kisgyermek formai világának is meg kellett jelennie az arculatban.

A kiállítás formai megvalósítása a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár és a Moholy Nagy Művészeti Egyetem design szakos hallgatóinak közös munkája eredményeként jött létre. Az egyetem a design szakos hallgatóinak tanrendjébe illesztette a tárlatok megtervezését, s a folyamatos konzultációk során a kiállítások múzeumi kurátorainak, restaurátorainak szempontjait figyelembe véve alakult ki a végleges kép. A friss és nagyon motivált hallgatók közül végül hárommal dolgoztunk együtt, nevüket az írás végén a közreműködők sorában soroljuk fel.

A kiállítás domináns vörös és fekete színei, az első terem félhomálya (amely Görgei 1848 előtti és 1849 utáni életéből villantott fel képeket), erős kontrasztban áll a sebesülés eseményeit, körülményeit, a kezelés módját bemutató második terem erőteljesebb fényével. Than Mórnak az ominózus huszárrohamot megjelenítő akvarellje 4x5 méteres poszteren világos tónusával, az arany, a zöld, a kék és a fehér színekkel, a vágató lovak kavalkádjával jelzi a forradalom idejének forgatagát. Az előadásokra is használt gyermekfoglalkoztató teremben ugyanakkor a 6-10 éves gyermekek vizuális kultúrájának jellegzetességeivel egy sorozat kép rajzolja újra Than ábrázolásait, illetve a trepanáció folyamatát bemutató 17. századi Scultetus-kötet metszeteit.

Kisfaludy Stróbl Zsigmondnak az idős Görgeiről 1913-ban készült márványszobra szokatlan módon, háttal fogadja a terembe belépőket. Ez, a minden kiállítási gyakorlattal szakító beállítás éppen az orvostörténeti kiállítás sajátosságára hívja fel a figyelmet: számunkra a szobor esztétikai kvalitásai mellett, sőt azok előtt a már gyógyult, ám plasztikusan megjelenített fejsérülés a fontos. Az egyenetlen koponyafelületre irányított fények pedig, a terembe lépő figyelmét a sérülés köré összpontosítják. Az idős, valamikori hadvezért megjelenítő szobor ugyanakkor a Than említett képéről készült jelenet felett mereng: saját ifjúságát és életének egyik fordulópontját szemléli.

A kiállított számos fegyver mellett, Barabás Miklós 1848-ban, a harmincéves Görgeiről készült olajfestménye, Than akvarellsorozata, valamint Görgei édesanyját és a gyermek Görgeit bemutató festmények, és kitüntetések sorakoznak, emellett számos metszet, kézirat

és nyomtatvány eleveníti fel azt a 47 napot, amely a sérülést Világostól elválasztotta. Az orvosi eszközök válogatásával a század derekára jellemző magyar eszközállományból lehetőség szerint annyit mutatunk be, amennyit még a látogató be tud fogadni. Evidens volt az éternarkotizáló tartály elhelyezése, hiszen a forradalmi honvédség ennek rendszeresítésével messze a reguláris hadseregek előtt járt. A trepanációs fűrők, a csontvágók, a trokárok, a szikék, a sebésztűk és fonalak bemutatásánál a legfőbb szempont az volt, hogy olyan módon jelenjenek meg, amelyek használatukhoz a lehető legközelebb állnak, s egyúttal olyan vitrinekben álljanak vagy feküdjenek, amelyek a múzeumi világ emelkedett, reprezentációs jellegét természetes eleganciával és választékossággal fejezik ki. Nem törekedtünk a tárgyak zsúfolására, a kevesebb: több elve alapján.

Médiumok

A kiállítás magyar történeti muzeológiában való újszerűsége, a végtelenül aprólékos tervezésen és a kiállítási teret komplex egységként szemlélő megközelítésén túl, abban is megmutatkozott, hogy különféle médiumok felhasználására törekedtünk. Míg egy esztétikai tárlatnál maga a műtárgy adja az élményt, és az interpretáció szövegei a válogatás által megvalósuló interpretáció szempontjait (és a műtárgyak, s az alkotás adatait) összegzik narratívájukban, egy történeti kiállításnak óhatatlanul többet kell mondania. A túlbeszélés és az elhallgatás közötti ellentmondást hanganyagok elhelyezésével oldottuk fel. Nem szokatlan, bár nem is általános a múzeumi gyakorlatban, hogy a látogató tetszése szerint juthat részletesebb információkhoz egy fülhallgató segítségével. A kiválogatott hanganyagok három csoportra bomlottak: (1) a csata, a sebesülés és a kezelés körülményeire, (2) a koponyasérülések 19. századi kezelésének magyar nyelvű orvosi szövegei, és (3) A forradalom eseményeinek és Görgei alakjának bemutatására az iskolai tankönyvekben, 1862-2009 között. Míg az előbbieket a Magyar Rádió munkatársai és színészek mondják fel, addig az utóbbiakat gyerekhangokon hallgatja a látogató.

A kiállítás bemutatja azt az 1914 körül készült mozgófilmet is, amelyen az idős Görgei Artúr hajóval Visegrádra utazik. A kiváló minőségű filmen a szálfatartású idős katonatiszt, megnyerő gesztusokkal a 20. század elejének világát idézi, és jelzi, mennyire közeli korszakról beszélünk.

Újszerű volt viszont egy olyan videó installáció elkészítése, amely 4-5 percben, filmes eszközökkel összegzi a kiállítás mondanivalóját. A zenei aláfestés felidézi a hősiességet, a kilátástalanság ellenére felmutatott elszántságot - egy nemzedék nagy pillanatát. Másfelől közeli képeivel nem egyszerűen ismétli az üzenetet, hanem a tárgyak és a történet jellegzetességeire hívja fel a figyelmet.

A kiállítás honlapján (www.sebesultgorgei.eu), de a SOM fő honlapján is (www.semmelweis.museum.hu) számos újabb információt kaphat az érdeklődő.

Résztevők

A kiállítás rengeteg közreműködő másfél évig tartó, fegyelmezett munkájának közös teljesítményeként jött létre. Mindenekelőtt két fiatal történész kolleganőmet, Nagy Anitát és Romhányi Ágneszt illeti tisztelet, akik kurátorként vettek részt a téma megfogalmazásában, az anyag kiválogatásában és összegyűjtésében, és végül a rendezés izgalmakkal és feszültségekkel terhes folyamatában. Elméleti tudással rendelkező, írásra és előadások megtartására trenírozott történészként nem egyszerű egy kiállítás pontos mondanivalójának, s ugyanakkor közérthető és ötletes gyakorlati megfogalmazásának szirtjei között hajózni, ám kolléganőim avatottan oldották meg feladatukat. A Moholy Nagy Művészeti Egyetem design szakáról Farkas Zsuzsa, Halász Anikó és Szalkai Dániel voltak azok, akik - egyetemi tanulmányaik mellett - a kiállítás vizuális arculatát elképzelték és megteremtették, és számos technikai megoldást javasoltak. Torma Judit a múzeum főrestaurátora, Csépany Éva festőrestaurátor, továbbá Jankó Edit és Nosticzius Árpád restaurátorok szakértelme és odaadása a rendezés tevéleg, technikai megoldásaiban, és a műtárgyvédelem szempontjainak egyaránt fontos érvényesítésében elengedhetetlen szerepet játszott. A kiállítás fotóanyagát Blahák Eszter készítette, gyakran egészen abszurd határidőket betartva, mesteri professzionalizmust csillogtatva. Scheffer Krisztina szervezése fogta egybe a számos terület szerteágazó feladatait. S nem utolsósorban hálás köszönet illeti Hermann Róbertet, a forradalom és szabadságharc avatott tollú történészét, akinek tanácsaira, hihetetlenül részletes és pontos ismeretanyagára bármikor támaszkodhattunk.

A kiállítás koncepciója: Varga Benedek főigazgató

A kiállítás kurátorai: Nagy Anita, Romhányi Ágnes, Varga Benedek

Szakértők: Dr. Hermann Róbert (történész) Dr. Szabó Árpád (igazságügyi orvosszakértő)

Látványterv: Farkas Zsuzsanna (MOME), Halász Anikó (MOME), Szalkai Dániel (MOME)

Grafikai arculat: Farkas Zsuzsanna (MOME), Halász Anikó (MOME), Szalkai Dániel (MOME)

Sebészeti eszközök válogatása: Dr. Kótyuk Erzsébet

Restaurálás: Csépany Éva, Jankó Edit, Nosticzius Árpád, Torma Judit

Video installáció: Mile Tibor

Hangfelvételek: BZM Stúdió (Berzsenyi Zoltán, Weichinger Kálmán)

Szervezés: Nagy Anita, Scheffer Krisztina

Marketing: Scheffer Krisztina

Fotók: Blahák Eszter

Múzeumpedagógia: Kómár Hanna

Angol fordítás: Kapitánffy Orsolya, Varga Benedek

Német fordítás: Dr. Hermann Róbert, Rákóczi Katalin, Romhányi Ágnes

Hadműveleti térkép: Nagy Béla, Cassini Bt.

Egyenruha-másolat: Kozmáné Grünwald Éva

Kivitelezés: Witzl Antal, Heonlab Kft.

Hangtechnika: Koltay Stúdió

Világítástechnika: Vass Zoltán

Kölsönzés:

Dr. Hermann Róbert magángyűjteménye

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár és Irattár

Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

Magyar Országos Levéltár, Budapest

Smidt Múzeum, Szombathely

Külön köszönet az alábbiak segítségéért:

Dr. Szentpéteri Márton tanszékvezető Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

Cosován Attila, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

Alice Marketing Manufaktúra

ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar Könyvtára, Budapest

Postamúzeum, Budapest

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred

Herkules Trans Kft.

Magyar Televízió Zrt.

Nemes Takách László

Németh Gábor

Színes RTV

Perom Géza

AV Specialista Kft.

XYZ Építész Stúdió Kft.

Támogatók

A kiállítás a Nemzeti Kulturális Alapprogram „Felemelő Század” programsorozat kiemelt kiállítása

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár fenntartója a Nemzeti Erőforrás Minisztérium